

ІМПЕРАТОРИ ВІЗАНТІЇ ЯК УСОБЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

EMPERORS OF BYZANTIUM AS PERSONIFICATION OF STATE POWER

**Сковронська І.Ю., к.ф.н., доцент,
завідувач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівський державний університет внутрішніх справ**

**Кузьо Л.І., к.психол.н., доцент,
доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
Львівський державний університет внутрішніх справ**

Візантійська держава вирізнялася з-поміж інших інститутом імператорської влади, що був вагомим надбанням візантійського права. Античні і середньовічні традиції державного устрою та управління державою були покладені в основу цілого учення, яке детально описувало особливості життя і діяльності імператорської влади. Її доктрину в тогочасній Візантії можна охарактеризувати як дуалістичну. Вона полягала в усвідомленні сприйнятті її громадянами усього римського, в тому числі і Римської держави з усіма її особливими ідеями імператорської влади. Водночас у Константинополі імператор був монархом, який сповідував християнство. Тут ми спостерігаємо злиття не тільки відмінних моделей побудови монархічної влади, але і визначення в якості одного з фундаментальних засад державної доктрини деяких республіканських принципів. Положення влади глави держави багато в чому базувалося не на нормах законодавства, а на правових ідеях, які міцно увійшли в правосвідомість ромеїв. Тому для вивчення правового інституту імператорської влади першочергове значення має аналіз існуючих в державі звичаїв, політико-правових доктрин і політичної практики.

Римляни наділяли імператора усіма важелями правління імперією: як державними, так і духовними. У їх очах він був найвищим чиновником. Римський народ делегував йому безстроково всю повноту державної влади. Але республіканська ідея римського поліса виявилася не зовсім прийнятною для державно-політичних реалій імперії. Народ був нездатним реалізувати концепцію і бути джерелом державної влади, а тому делегував ці повноваження імператорові. Безсилля республіканських установ контролювати його діяльність призвело до утвердження ідеї божественного походження влади і всього громадського порядку. Християнська релігія стала ідеологічним обґрунтуванням єдності державної влади та суспільства, повернула легітимність влади імператора в очах підданих.

Ключові слова: імператор, влада, держава, Візантія, позитивне право, римське право.

The Byzantine state was distinguished from others by the institution of imperial power, which was a significant asset of Byzantine law. Ancient and medieval traditions of state organization and state management were laid as the basis of a whole teaching that described in detail the features of the life and activities of the imperial power. Its doctrine in Byzantium at that time can be characterized as dualistic. It consisted in the awareness of its citizens' perception of everything Roman, including the Roman state with all its special ideas of imperial power. At the same time, in Constantinople, the emperor was a monarch who practiced Christianity. Here, we observe the merging of not only different models of the construction of monarchical power, but also the definition of some republican principles as one of the fundamental principles of state doctrine. The position of power of the head of state was largely based not on the norms of legislation, but on legal ideas that were firmly embedded in the legal consciousness of the Roma people. Therefore, for the study of the legal institution of the imperial power, the analysis of customs, political and legal doctrines and political practice existing in the state is of primary importance.

The Romans endowed the emperor with all the levers of ruling the empire: both state and spiritual. In their eyes, he was the highest official. The Roman people delegated to him the completeness of state power indefinitely. But the republican idea of the Roman polis turned out to be not entirely acceptable for the state-political realities of the empire. The people were unable to implement the concept and be the source of state power, and therefore delegated these powers to the emperor. The impotence of republican institutions to control its activities led to the affirmation of the idea of the divine origin of power and the entire public order. The Christian religion became an ideological justification for the unity of state power and society, restored the legitimacy of the emperor's power in the eyes of his subjects.

The emperor is obliged to carry out a state policy that does not contradict the views of believers, this is the basis of the legitimacy of his power in the eyes of the citizens of the empire. The fact that the emperor was elected by the community of believers, or the citizens of the empire, reflects the divine will.

Key words: emperor, power, state, Byzantium, positive law, Roman law.

Фундаментальним положенням, яке зв'язало християнського володаря в єдине ціле з народом, стала ідея про те, що влада глави держави має сакральний характер, як похідна від божественної влади. Перед обличчям Бога монарх рівний з будь-яким з членів громади віруючих, його влада обмежена загальними і зрозумілими для всіх підданих догмами і тому не може бути абсолютна в своєму свавіллі [1, с. 25]. Імператор зобов'язаний проводити державну політику, яка не суперечить поглядам віруючих, це і є основа легітимності його влади в очах громадян імперії. У факті обрання імператора громадою віруючих, або громадян імперії, відображається божественна воля.

Стан дослідження. Візантійська імперія здійснила колосальний вплив на формування інституту державної влади загалом і формування правових систем європейських держав зокрема. В основу правової системи Візантії були покладені римські правові традиції. У цьому сенсі дослідження та аналіз інституту імператорської влади багато у чому пояснює стандарти, устрої, вірування тогочасного громадянського суспільства. Вивченням цих явищ присвятили свої наукові праці Є. Харитонов,

О. Харитонова, О. Підпригора, І.Бойко, Ю. Задорожний, К. Каложний, Д. Чубатий, Р. Лашенко, Б. Новик, С.Русу, В. Черватюк, Л. Шапенко, І. Недолобченко, А. Павлов, В. Бенешевич, В. Макарчук, Я.Щапов, Л. Мілов, Ф. Дворнік, В. Петрухін, А. Турілов, М.Долинська, В.Омельчук та інші.

Мета. Дослідження ролі інституту імператора в контексті практичного застосування правового досвіду Візантії.

Виклад основного матеріалу. Обрання імператора здійснювалося народом, армією і стверджувалося Сенатом. Нормативно факт обрання імператора знайшов своє відображення, наприклад, в Інституціях Юстиніана, причому в цих законодавчих положеннях в найбільш чистому вигляді повторюється римська традиція, а доктрина божественної делегації відсутня. Факт обрання має відношення не тільки до періоду, коли престол був вільний. Насправді вже з другої половини IV ст. імператором міг стати кожен візантєць, що дотримувався християнської віри і сповідував її, а також мав підтримку армії та адміністративного апарату. Формально процедура проведення акту обрання ніколи не була затверджена. Існуюча церемонія коронації не

мала обов'язкового юридичного значення. Законодавчі акти того часу не відображають реальної картини і стану речей, а тому з їх аналізу важко зробити висновок, чи був такий правовий звичай, який регулював би питання обрання імператора на тривалий час. Якщо візантійці підтримали збройні сили і бюрократичний апарат, то він вступав на престол. Якщо на той момент трон був уже зайнятий, то вважалось, що владу колишнього монарха повалив народ, і в цьому полягала божественна воля делегованої йому влади. Для візантійців першочерговим було декларативне визнання імператорської влади і факт реального сходження на престол. Сама процедура не мала істотного значення. Як показує історія, чимало імператорів, які вважались «обраними» народом, прийшли до влади в результаті державних переворотів, а по суті – злочинним шляхом.

Було практично неможливо здійснити народне обрання імператора в рамках середньовічної держави з багатомільйонним населенням. Але окремі елементи інституційного вираження політичної волі громадян в імперії все ж існували. Унікальним явищем в житті середньовічних держав була наявність у Візантії особливих політичних угруповань – церковних партій. Імператор Костянтин Великий своїм указом «Про акламацію» дозволив народові висловлювати свою думку з приводу подій суспільно-політичного життя країни під час церковних вистав, перегонів колісниць. Соціальні та релігійні протиріччя візантійського суспільства IV – VI ст. багато в чому знаходили своє втілення у боротьбі цих угруповань. Церковні партії були органічною частиною політичної системи імперії і представляли собою один з реліктів античності. Загальноімперські фракції мали полісне походження, де політичний антагонізм різних угруповань вийшов за рамки місцевих громад і поширився в межах імперії. Міське населення імперії в цьому процесі об'єдналося у «вселенську громаду». Волевиявлення тисяч глядачів іподрому по відношенню до імператора було фізичним втіленням доктрини походження імператорської влади. Але воля церковних партій не була законом для імператора, їх думкою він легко міг знехтувати. Церква у цій новій державній ідеології відігравала роль усмирителя, вимагала смирення громадян перед лицем держави, попереджувала їх громадянську активність [2, с. 342].

Зовнішньою ознакою царської честі і гідності була корона. Новообраний імператор отримував її з рук представників тих, хто вручав йому владу. У IV ст. це був префект як представник війська, а з середини V ст. – константинопольський патріарх. Коронування не мало значення релігійного акту, і не було обов'язковим елементом сходження на престол. Впродовж наступних етапів історії обряд здебільшого відбувався, однак далеко не завжди. Церемонія коронування не передбачала читання молитов і проповідей, характерних для інших християнських монархій. Текст зводився до різних настанов імператорові на царювання, а не спонуканням підданих йому коритися [3, с. 7].

Підставою до обрання суб'єкта на царювання служили його виняткові особисті якості, які слугували підтвердженням обраності його Богом. Народ лише втілював Божественну волю. Відповідно до цього протягом всієї історії існування імперії побутував культ імператора – «надлюдина». Глава держави повинен був різко виділятися з поміж інших громадян. Існував значний обсяг політичної літератури, присвячений даному питанню: «Повчальні глави» Василя I, «Історії» Фіюфілакта Симокаги, «Повість про Варлаама і Іосасафе», «Хронографія» Феофана і багато інших. Імператор мав бути найсильнішим, хоробрим, фізично здоровим, інтелектуально розвиненим і добродішним, непереможним полководцем тощо. Такий стан не був зафіксований законодавством і сприймався як деяка абсолютна істина, як щось зрозуміле, як невід'ємна частина доктрини державної влади. З плином часу уяв-

лення про необхідні умови, що дають право сходження на престол, змінювалися. До початку XI і особливо після X століття практично зникають характеристики військових чеснот і непересічних інтелектуальних здібностей імператора. На зміну їм приходять християнське благочестя імператора [4, с. 98].

Так, влада Василевса базувалася саме на його здатності управляти справами імперії. Якби такі якості були у нього відсутні, то можна було б розцінювати його діяльність як узурпаторську. В основі державно-правової доктрини того часу було право, а точніше навіть обов'язок громадян на повстання проти узурпатора. Це було основним елементом, оскільки влада імператора вважалася умовною, будь-який більш гідний міг зайняти його місце.

Існував звичай залучення на престол співправителів. Одночасно могло правити декілька імператорів. В ідеологічному обґрунтуванні головною метою виступало бажання примножити здібності імператора і втілити ідею про те, що кожен гідний повинен зайняти своє місце. Така ситуація не завжди була відображенням боротьби кількох осіб за імператорський престол, які не визнавали статус один одного. Досягнення соціального і політичного компромісу, іноді навіть на шкоду приписами позитивного права, було однією з відмінних рис правосвідомості ромеїв, що підтверджують чимало прикладів з політичної історії та навіть постанови органів правосуддя. На перший погляд мирне співправління декількох імператорів насправді супроводжувалося гострою політичною боротьбою. Про це свідчать численні зафіксовані в історії приклади. Варто зазначити, що така влада не сприймалася як правління багатьох – аристократії, демократії або їм подібних. Таким чином, у свідомості візантійців поняття інституту імператорської влади і особистості імператора були тотожними. Це свідчить про високий рівень розвитку державності і громадянської правосвідомості. Досить парадоксальне поєднання доктрини єдності імператорської влади і можливості її виконання кількома особами так само відноситься до числа відмінних рис візантійської монархії.

Кожен імператор, який вступав на престол, прагнув залишити державу своєму ставленнику. Водночас це означало утвердження династії правителя. Схожа ситуація була і в Римі. Правління представників окремих династій було іноді досить тривалим. Наприклад, династія Комнінів правила 104 роки, Македонська – 189 років, Палеологові – 192 роки. Таким чином, положення державно-правової доктрини і політична практика різнилися. Чинник політичної нестабільності, викликаний відсутністю чіткого порядку і процедури престолонаслідування, оцінюється деякими дослідниками як вада візантійської політичної системи. Однак у фундаментальній основі принципова невпорядкованість сходження на престол була стимулом динамічного розвитку імперії. У постійній боротьбі за престол формувалися нові талановиті державні діячі. Прихід до влади династій служив культурному збагаченню імперії. Держава складалася з представників численних етнічних і культурних груп, які перебували на найрізноманітніших етапах історичного розвитку [5, с. 15]. Потенційна можливість висунути свого ставленника на престол служила стримуючим чинником для місцевого сепаратизму і культурного диктату домінуючих груп. Глибокий слід в історії правління залишили Македонська, Ісаврійська та інші династії, які прагнули поширити свою культурну традицію в межах імперії. Суперечності супроводжували правління кожної династії. В умовах багатонаціональної держави, коли жоден з етносів, аж до початку другого тисячоліття, не мав значної переваги, цей фактор організації державної влади відігравав одну з найбільш значущих ролей в можливості існування держави ромеїв загалом.

Факт передачі влади в рамках династії мав важливе значення. Візантійці чітко розрізняли інститут влади глави

держави та її персоніфікацію в особі того чи іншого правителя. Поділ влади Василевса, що ґрунтувався лише на особливостях його походження, призвів до змішування принципів приватного і публічного права. У міру розвитку феодалних відносин і ослаблення візантійської державності багато в чому відбувається і деградація її політико-правової доктрини. Найбільш яскравим прикладом в цьому сенсі є політична доктрина Трапезундської імперії. Визначальним фактором існування влади її імператорів було те, що відповідно до їх титулу вони були Великими Комнінами, з традиційними доповненнями Василевсу, Автократорів. В основі влади цих імператорів лежав не традиційний акт народного обрання, а факт приналежності до роду, який правив. Держава фактично уподібнилася до успадкування нерухомого майна і служіння не громадянському обов'язку, а акту сеньйоріальної вірності. Ця обставина була однією з найважливіших чинників, які не дозволяли Константинополю визнати імператорські переваги цих правителів. Багато в чому термін Великих Комнінів був наслідком калькою зі східних і європейських зразків, аналогом поняття «Великий Хан», «Великий Цар», яким піддані зобов'язані служити [6, с. 176]. Опущення інституту державності до рівня династичної спадщини – це чітка ознака деградації публічного права.

Першим законом про престолонаслідування був закон Костянтина Великого про «Порфірородних». За цією постановою влада повинна була залишитися в руках його династії. Незважаючи на величезний авторитет імператора, а також численні прецеденти династій римських імператорів, сама можливість юридичного розгляду імперії в якості нерухомості, що передається у спадок, була немислима для візантійської доктрини державної влади. У більш пізній час цікавою є наступна закономірність: особа знову приходить на престол в результаті перевороту. При ідеологічному, а тим більше при законодавчому, обґрунтуванні формування власної династії зазнавало труднощів під час виправдання вчиненої нею дії. Засновники династій до X ст. в створюваних ними політичних творах уникали відкрито визнавати здійснювану ними політику щодо формування спадкової монархії. Безридний імператор Василь I в «повчальній главах», що стосуються його сина, майбутнього Василевса Льва VI, досить скептично висловлюється щодо походження в якості обґрунтування прав на престол: «спорідненість дає природа, а здібностями і владою нагороджує людину Бог» [7, с. 66]. Заради справедливості варто зазначити, що волі цього ж імператора належить відновлення закону про «Порфірородних». Цікава спроба обґрунтувати передачу імператорської влади Іоанном Комніном в поєднанні звичаю обраності імператора і фактичної передачі його влади в порядку престолонаслідування. У зверненні до вельмож імперії він зазначає: «Багатом з попередніх царів завгодно було передавати своїм дітям владу як якусь батьківську спадщину ... Але якби у синів не було здібностей, я передав би владу кому-небудь іншому ... Призначення людей на посаду належить Богові. Якість того, хто гідний посади, суть голосу Бога, що дав ці якості. Я тільки оголошую те, що вирішено Богом» [7, с. 67]. Таким чином, відбувається заміна народного обрання імператора гідного на царство. Підставою для обрання служить не походження, а правовий звичай, який в черговий раз підтверджує особисті якості претендента. Але в цілому це досить логічно обґрунтована спроба обійти успадковану від римської традиції доктрину і замінити її на спадкову передачу влади.

В основі фактичної династичності лежали суб'єктивні чинники бажання імператора бачити виключно свого ставленника на престолі і у правлячих колах, зацікавлених у продовженні існуючої державної політики. Але перехід престолу виключно у відповідності з волею імператора суперечить положенням «неписаної конституції» імперії. Імператори не могли передати престол лише у спа-

док. Визначальне значення мала практика фактичного затвердження, при можливому формальному визнанні представниками нобілітету, молодого співправителя, що стає майбутнім імператором. Половина Василевсу отримала свою владу саме таким чином. Спочатку приналежність до знаменитого роду не мала значення і не була обов'язковою підставою для обрання на престол. Але в XI-XV ст. імператори були представниками трьох основних династій, і фактично в імперії утвердилася система династичного престолонаслідування. Імператори у Візантії XIV-XV ст. були в основному спадковими правителями, і сходили на престол в основному не через визнання людьми їх особистих чеснот. Водночас це негативно позначилося на їх владі і послабило її. Багато хто з них «царювали, але не керували». Дана обставина була нерозривно пов'язана зі становленням феодалного суспільства. Реальними правителями країни стають представники феодалної, землевласницької, світської і духовної знаті. Утвердження християнських догматів і політика церкви в цілому сприяли утвердженню династичності, але ніколи незгода щодо відкритого вільного обрання імператора висловлена не була.

Цікавими є судження Діона Касія про повноваження імператора: «Ім надаються всі посади, які набули вагомого значення при демократії з доброї волі громадян ... Титул імператора з них одержують не тільки ті, хто переміг ворогів, але і всі інші для того, щоб відзначити їхні необмежені повноваження ... на підставі цього титулу вони отримують повноваження набирати військо, стягувати гроші, починати війни, укладати мир, всюди і в усьому однаково командувати як державними регулярними, так і союзними військовими силами ... і взагалі повністю мають владу, яка раніше належала консулам та іншим носіям державної влади ... вони розпоряджаються як світськими, так і духовними справами ... Під прикриттям демократичних гасел вони захопили всю повноту політичної влади, включаючи і царську ...». Василевс засновує всі цивільні і військові державні установи і призначає посадових осіб. Будь-яке здійснення актів влади тими чи іншими органами або посадовими особами є похідним від його волі. Імператор має можливість брати участь у тій чи іншій формі в діяльності церкви. Відповідно до цього існує принципове питання про межі поширення цієї влади. Чи є імператор необмеженим володарем, або ж його влада базується на суворих законних приписах і правових звичаях? Виходячи з аналізу постанов, які діяли в правозастосовчій практиці, можна навести докази на обґрунтування обох позицій. Слід зазначити, що, будучи уособленням державної влади, імператор міг знайти обмеження свого правління лише в інституті, який був невідомий в римському публічному праві, і не включався в римську традицію розуміння держави. У якості такого інституту виступає церква. Таким чином, можна говорити про двояку можливість обмеження влади імператора. Імператор може бути обмежений загальними для всіх правилами і звичаями, а також діяльністю і повноваженнями установ духовної влади.

Законодавча компетенція імператора була закріплена в Дигестах Юстиніана, де міститься така думка Ульпіана: «Те, що вирішив принцепс має силу закону, оскільки народ за допомогою царського закону, прийнятого з приводу вищої влади принцепса, надав принцепсу всю вищу владу і міць ...». А ще: «Принцепс вільний від дотримання законів». У подальшому це було продубльовано і у Василіках. У 105-й новелі Юстиніана містяться вислів про те, що «Бог підпорядкував імператору закони, а сам імператор є живий закон» [8, с. 289]. Димитрій Хоматіан наводить такі аргументи на обґрунтування влади імператора: «Імператор явно знаходиться вище законів, котрі тлумачать питання влади. Бо він сам – на чолі влади і має право говорити і діяти від імені цієї влади. Імператор не підвладний

законам». Існують і інші законодавчі постанови, та ідеологічні обґрунтування необмеженості влади монарха.

У той же час у законодавчих актах містяться положення, які можна трактувати як зв'язаність імператора нормами законодавчих актів. Наприклад, в Кодексі Юстиніана і в подальшому у Василіках містяться такі положення: «усе, що йде всупереч законам рескрипт імператора повинне бути відхилене», «ніщо з того, що зроблено всупереч змісту законів, не повинно мати сили ...» тощо. У Інституціях Юстиніана міститься наступний вислів римських імператорів з династії Северів: «Хоча ми й не пов'язані законами, але живемо, тим не менш, за законами». Таким чином, є природним дотримання законів держави його першим громадянином. У новелі імператора Мануела Комніна міститься такий вислів: «Якщо під час нашого самодержавного правління моєю царственістю буде наказано усно або письмово будь-що, що суперечить праву або змісту законів, то нехай воно буде недійсним і у всіх відношеннях бездіяльним» [9, с. 35]. Приклад можливості впливу інститутів світської влади на діяльність імператора представляють присяги, що даються окремими володарями під час сходження на престол. Виборці могли поставити імператорові ряд умов і в такий спосіб зробити його владу обмеженою. Наприклад, Сенат міг зажадати від імператора присяги, що він буде керувати по совісті, і не стане мстити своїм колишнім ворогам. Така обітниця була дана в 491 р. Анастасієм. Обітниця або присяги складала майбутні імператори Іраклеон, Феодосій III, Лев III та інші. Як обов'язкова з IX ст. виступає обітниця імператора сповідувати православу віру, апостольські зв'язки, канони Вселенських соборів, визнавати привілеї, які має церква.

Можливість обмеження влади імператора на інституційному рівні є відносини світської влади і церкви. Новела 6 імператора Юстиніана I визначає єднання громадянської і духовної влади. Обов'язком імператора є турбота про догмати віри і дотримання священних канонів. Це положення засвідчує, що якщо імператору довірена турбота про догмати віри, то йому також можна довірити нагляд за тим, наскільки залишаються вірними догматам представники церковної ієрархії. У передмові до 137-ї новели висловлюється думка, що якщо в цілях загальної безпеки потрібно строго дотримуватися державних законів, то тим більше необхідно піклуватися про дотримання канонів, які встановлені для порятунку душ [9, с. 36]. З огляду на активну участь Василевсів в законотворчості церковних соборів, а також в утвердженні представників церковної ієрархії, вимога про дотримання норм канонічного права говорить не про обмеження влади імператорів, а про її розширення на духовну сферу. Особливо яскраво ця тенденція проявилася в період правління Юстиніана I та імператорів іконоборців.

Найбільш яскравим прикладом прагнення обмежити владу імператора і підпорядкувати її церковним уста-

новам може служити Епанагога. Будь-яке встановлення виключного права особи на здійснення владних повноважень є вилученням з абсолютних прерогатив імператора. У I Титулі даного акту міститься таке положення: «Імператор є законний пан, загальне благо всіх підданих, який не відповів пристрастям ні в благодійності, ні гніву в покаранні. Він повинен захищати і підтримувати перш за все Священне писання, постанови семи соборів, потім права римські». Стаття Титулу III встановлює, що одному патріарху належить право тлумачення древніх канонів, постанов святих отців і правил Святих соборів. Патріарху належить обговорення і застосування приватних і епархіальних постанов. Цар керує мирським суспільством за законами, які їм видаються і тлумачаться, але законодавча діяльність імператора має обмеження в догматах і канонах. Імператор повинен дотримуватися правдивості і зберігати чистоту догматів. Величезне поширення у Візантії отримали різні вчення про межі імператорської влади світських і релігійних мислителів. Диякон Агапіт у своєму «Царському світі» встановлює наступний ідеал імператора – обмежений законом, який керує країною за законом, який зберігає ідею законності, з повагою ставиться до імператорського обов'язку і до справедливості. У трактаті «Про політичну науку» Петра Патриція держава уподібнюється до космосу, а імператор - до Бога. Він повинен управляти підданими за образом і подобою Бога. Імператор може користуватися тільки однією зброєю – справедливістю. Необхідністю поваги до справедливості проігнати твори патріарха Фотія [8, с. 291]. Імператор, який править безмежно і не підкоряється справедливості, є тираном. Існуюча законотворча і правозастосовна практика свідчать про те, що імператори в своїй діяльності не були необмеженими володарями. Всі значні законодавчі акти проігнати духом поваги до стародавніх законів і принципів політичного життя імперії. Влада імператорів не безмежна, багато фундаментальних принципів права і державності не можуть бути змінені довільною волею Василевсу.

Висновки. Отже, основними положеннями інституту імператорської влади є: можливість кожного гідного на те громадянина зайняти імператорський престол; зосередження в особі імператора всієї повноти державної влади; обмеженість повноважень імператора основними принципами громадського і політичного устрою; суперечливість взаємин імператорської влади з церквою та іншими державними і громадськими структурами. При цьому важливою особливістю візантійського публічного права було те, що сам цей інститут державності принципово не був пов'язаний з персоніфікацією в конкретній особі або династії. Держава не належала імператорові як власність. Передача влади у спадок була фактом політичної реальності, але не юридичним принципом. Відхід від даних положень був пов'язаний із загибеллю імперії, загальною деградацією її політичного і соціального устрою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фаст О. О. Державна влада та особистість у Візантійській імперії: особливості статусу та правових зв'язків. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 2. 2020. С. 24-28.
2. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С.Б.Сорочана і Л.В.Войтовича. Львів: Видавництво «Апріорі», 2011. 880 с.
3. Харитоновна Т.Є. Систематизація права у Візантійській імперії у першій половині VI ст. н.е. (систематизація Юстиніана): Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Одеса, 2003. 16 с.
4. Римське право (Інституції) / за заг. ред. Є. Харитоновна. Харків : Одиссей, 2003. 288 с.
5. Дячук Л. В. Проблема рабського шлюбу у візантійському праві. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 13-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_5
6. Бостан Л.М., Бостан С.К., Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. Запоріжжя, КСК-Альянс, 2014. 488с.
7. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: підручник для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ : Вентурі, 1997. 336 с.
8. Омельчук В. В. Судові повноваження Церкви та канонічні покарання у Візантійській імперії. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 288-294. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2013_2_41
9. Омельчук В. В. Особливості еволюції системи фінансово-податкових привілеїв візантійських монастирів. *Фінансове право*. 2013. № 3. С. 35-39. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fp_2013_3_12